

УДК 811.161.2'33 : 159.95

Ірина Собченко-Рачинська

РОЛЬОВІ ГЕНДЕРНІ МОДЕЛІ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Статтю присвячено з'ясуванню семантики та основних рольових моделей гендерних стереотипів у колі відповідно маркованих українських фразеологізмів.

Ключові слова: *фразеологізми, гендерна диференціація, гендерні рольові моделі, маскуліність / фемінність, лінгвоментальність.*

Статья посвящена определению семантики и основных ролевых моделей гендерных стереотипов в кругу соответственно маркированных украинских фразеологизмов.

Ключевые слова: *фразеологизмы, гендерная дифференциация, гендерные ролевые модели, маскулинность / феминность, лингвоментальность*

The present article is devoted to the problem of gender stereotypes in Ukrainian lingua mentality, which represented in phraseology by gender role models.

Key words: *gender differentiation; lingua mentality; gender role models; masculinity / femininity.*

Гендерна диференціація є одним з універсальних явищ, що вивчаються у межах усіх гуманітарних наук. Проблема гендерних відносин у межах лінгвокультурологічних досліджень дає підстави розглядати поняття «маскуліності» й «фемінності» як основну бінарну опозицію в мові та культурі того чи іншого народу. В нашій статті витлумачуємо гендер як соціальну статтю, тобто «сукупність стереотипів, закріплених у свідомості носіїв мови, їх уявлення про стосунки між статями» [3, 209]. Ці уявлення зафіксовано в індивідуальній та / чи колективній свідомості певного лінгвоментального середовища та виявлено в мові, зокрема у фразеології, що є своєрідною «генетичною пам'яттю» народу. Фразеологія стала предметом гендерних досліджень таких учених, як А. Гоцалюк, А. Емірова, В. Коваль, В. Кравець, А. Левін-Штайнманн, Ю. Солодуб, В. Телія, В. Ужченко

та ін. Проте говорити про становлення самостійного розділу лінгвістичної гендерології, яку можна було б називати «фразеологічною гендерологією, або гендерною фразеологією» (за А. Еміровою), очевидно, ще рано у зв'язку з низкою лакун, однією з яких є такий **актуальний** аспект зазначеної проблематики, як дослідження гендерних ролей, зафіксованих у площині фразеології й дефінованих як «ідеальні вимоги та норми, які формувалися з розвитком культури й побуту і були відбиті в усному мовленні, а пізніше відтворювалися у мовних кліше» [1, 89].

Розгляд понять «маскулінність» та «фемінність» дає підстави деяким ученим вважати, що українська культура має багато спільного із західною культурою, де чоловіче сприймається як позитивна культурна норма, а жіноче — як негативне, як відхилення від норми [1, 73]. Проте існують і дещо інші погляди на цю проблему. Так, О. Бондаренко з'ясував, що для осіб чоловічої статі в українській мовній культурі більш характерними є такі ознаки: соціальна пасивність; неамбітність, непретензійність щодо соціальної значимості; вайлуватість, млявість; сумирність; альтруїзм, безкорисливість; відкритість, відвертість, щирість, довірливість; толерантність, терпимість, незлобливість. Особи жіночої статі в українській мовній культурі характеризуються яскравішим виявом наступних ознак: неамбітність, непретензійність щодо соціальної значимості; хазяйновитість, домовитість; сумирність, терпимість, незлобливість; чуйність, щирість, співчутливість; говірливість, комунікабельність; дбайливість; гостинність, привітність (цит. за [9, 57]). У наведеному прослідковується спільність ознак українських жінки та чоловіка, а в деяких характеристиках жіночий образ навіть домінує, виступає активнішим, ніж чоловічий. Л. Ставицька також наполягає на фемінному характері української лінгвоментальності та зазначає, що саме жінка, «берегиня сім'ї, в аспекті суто мовного виховання насамперед впливає на сина, а не дочку, а отже, в психічну структуру інтегрується не тільки мовний код... а й акумульований у цій мові образ світу, який екстраполюється не тільки на індивідуальне буття чоловічого індивіда, а й на соціальні інститути, моделі поведінки» (цит. за [1]). Таким чином, в українській гендерній лінгвістиці науковці поки не дійшли згоди у визначенні національних ремінних / маскулінних домінант, тому вважаємо за необхідне, вдавшись до аналізу української фразеології, виявити гендерно марковані

рольові моделі, що ілюструють відповідні рольові домінанти, зафіксовані у фразеологічних константах.

Метою нашого дослідження є аналіз якісних та кількісних характеристик гендерно маркованих рольових моделей в українських фразеологізмах. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання**:

- 1) виокремити гендерно марковані моделі в українських фразеологізмах;
- 2) класифікувати зафіксовані моделі за втіленою у них рольовою домінантою з урахуванням загальної семантики фразеологізму;
- 3) з'ясувати кількісне співвідношення гендерно маркованих рольових моделей.

Об'єктом нашого дослідження є українська гендерно маркована фразеологія, а предметом — гендерно марковані рольові моделі в цих фразеологізмах.

Джерелом лінгвістичного аналізу є 120 фразеологічних одиниць, дібраних зі «Словника фразеологізмів української мови» методом суцільної вибірки [8].

На основі проаналізованого фразеологічного матеріалу ми виокремили три ключові групи гендерно маркованих рольових моделей. До **першої групи**, що становить 35 % від загальної кількості моделей, було уналежнено ті, що тією чи іншою мірою вказують на гендерну нерівність: **1) домінування чоловіка над жінкою (14 %):** *Муж жєні закон; Чоловік — усьому голова; Він крутить нею, як чорт піском, або водою;* **2) меншовартість жінки (8 %),** на що вказує не тільки глибинна семантика фразеологізмів, а й дорівнювання жінки до свійських тварин та неживих предметів, володарем яких є чоловік: *Тєпер баб по н'ять за цибулю; Жінка хоч корова, аби здорова; Жінка, як лоза: куди схочєш, похилиш;* **3) фразеологізми, які містять у своїй семантиці нарікання на жіночу схильність до розмов та натяки на обмеженість жінки, на протигагу чоловічій стриманості у висловлюваннях, узагальнимо в моделі балакучість жінки (6 %):** *У баби язик як лопата; Баби як сороки; Жінчин язик попереду розуму біжить;* **4) шар фразеологізмів, які оцінюють розумові здібності української жінки, акцентує на її дещо містичній сутності, проектує своєрідний образ, відображений у моделі хитрість та підступність жінки (7 %),** сутність якого неможливо підпорядкувати холодній чоловічій логіці: *Де чорт не зможе, там баба поможе;*

*Треба довго калатати, аби бабу ошукати; Хитра жінка замедує і на-
дує.* В семантиці наведених фразеологізмів констатуються неабиякі
інтелектуальні здібності української жінки, однак форма вираження
вказує на негативне ставлення чоловіків до даних обдарувань, на їх
приниження та засудження, тобто жінка зображається, як уособлен-
ня лихої сили, а тому вона — неправильна. Німецький психоаналітик
К. Горні стверджує, що чоловік намагається позбутися страху перед
незрозумілою йому жінкою через її «об'єктивацію» [7, 49]. У мовній
картині світу українців ця об'єктивація зокрема здійснюється шляхом
наділення її містичними здібностями.

Наведені паремії чотирьох підгруп доводять наявність гендерної
асиметрії в українській лінгвоментальності, зумовленої домінуваль-
ною роллю чоловіків протягом віків у переважній більшості куль-
тур, що, у свою чергу, спричинило появу в суспільстві відповідних
образів-стереотипів, так званих «фразеологічних портретів» чоловіка
і жінки. Як зазначає О. Кісь, давній соціальний устрій відповідає в
українській ментальності «бінарній семантичній опозиції «чоловіче-
жіноче», де протиставлена «чоловічому» сфера «жіночого» отримує
стійку негативну конотацію» [10].

До *другої групи*, що становить 39 % від загальної проаналізованої
кількості фразеологізмів, ми уналежнили гендерно марковану мо-
дель, яка вказує на рівність жінки та чоловіка: рівноправність жінки
з чоловіком (35 %): *Чоловік та жінка — одне діло, одне тіло, один дух;
Чоловік у домі голова, а жінка — душа; Без жінки так, як без ума.* На-
явність такої моделі в пареміях доводить думку багатьох дослідників
(див праці П. Кононенко, О. Кульчицького, Б. Савчука), що відзна-
чають таку важливу ментальну ознаку українства, як комунікативна
толерантність, почуття власної гідності та поваги до гідності чужої,
тяжіння до мирного гармонійного життя, сформованого впродовж
багатовікового розвитку нації, що не могло не здійснити вплив на
формування взаємовідносин гендерних груп. Так, Д. Чижевським
сформульовано глибинну суть народної філософії українців: «Між
окремими різноманітними етичними типами повинна панувати не
боротьба, а згода і гармонія — «мир» є основна етична та соціальна
цінність, мир між людьми та мир людини з Богом» (цит. за [9]).

Третю групу утворили фразеологізми, в яких зафіксовано єдину ро-
льову модель домінування жінки над чоловіком (22 %), що вказує на осо-

близьке значення жінки в українській сім'ї, її верховодство, підкреслюється неможливість існування чоловіка без жінки: *Жінка і кам'яну гору пересіче; Шафрану не перетреш, а жінки не перепреш; В хаті жінка три кути держить, муж четвертий*. Як зазначає Г. Ващенко, у вдачі українського народу переважає особиста воля; також вказується на феміністичність української ментальності, що формується в сімейно-родинній атмосфері, створеній жінкою [2; 4]. Історичні джерела свідчать: українським жінкам належала воля та чільне місце поряд з чоловіками. Коли чоловіки брали участь у походах, воювали, дружини повністю замінювали їх у житті, брали на себе відповідальність за майбутнє покоління, виховували дітей, займались господарством [4, 124].

Таким чином, результати дослідження виявили 3 ключові групи гендерно маркованих моделей. Перша група, що за своєю семантикою вказує на підлеглість, залежність жінки від чоловіка, її другорядність, складає 35 %; друга група є доказом рівноправності статей, — 39 %; третя група, що підтверджує головування жінки над чоловіком у сім'ї, — 26 %. Отже, кількісне співвідношення трьох груп 1,06 : 1,18 : 0,78 дає підстави зробити висновок, що гендерна нерівність існувала та існує, проте на відміну від західної культури, українській культурі притаманна більша орієнтація на жіноче, можна навіть говорити про феміністичність. Глибинно підвалинам духу нашого народу імпонує повага до жінки, «почуття, що всмоктується з її молоком» [6, 16]. В українській культурі образ жінки містить глибоку любов та повагу, що дає підстави говорити про особливу роль жінки, яка об'єднує навколо себе всю сім'ю. Для поглибленого з'ясування семантики гендерних стереотипів українців та відповідних рольових моделей у наступних розвідках маємо на меті залучення максимального масиву української фразеології, що уможливить отримання об'єктивних і переконливих результатів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агаєва В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / В. Агаєва. — К. : Факт, 2003. — 220с.
2. Ващенко Г. Психічні властивості українців і причини наших невдач / Г. Ващенко // Рідна школа. — 1992. — № 2. — С. 31–35.
3. Горошко Е. И. Языковое сознание : гендерная парадигма : монографія / Е. И. Горошко. — М. ; Харьков : ИНЖЭК, 2003. — 440 с.

4. Енциклопедія українознавства : в 10 т. Т. 1 / [ред. В. Кубійович]. — Париж; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954—1989. — 4016 с.
5. *Кононенко П. П.* Ментальність українців. Історична місія : «Свою Україну любіть...» / П. П. Кононенко — К. : Твім. інтер, 1996. — 44 с.
6. *Кульчицький О.* Світовідчуття українця : Українська душа / О. Кульчицький. — К. : Фенікс, 1992. — 65 с.
7. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.) / Б. Савчук. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. — 280 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк]. — К. : Наукова думка, 2003. — 528 с.
9. Українська культура в ретроспективному аналізі / [укл. М. В. Тищенко]. — К. : Наука, 2001. — 312 с.
10. *Кісь О.* Етнічні гендерні стереотипи та джерела їх конструювання [Електронний ресурс] / О. Кісь // Гендерні студії. — 2009. — № 7. — Режим доступу : www.ji.lviv.ua